

ΤΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ
ΓΕΦΥΡΙΑ

Σπύρου Ι. Μαντά

ΤΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΓΕΦΥΡΙΑ

...για να καλύψουν μια ανάγκη προέκτειναν τη φύση...

1984

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ : ΠΕΛΑΓΙΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ
ΜΟΝΤΑΖ : ΣΠΥΡΟΣ ΔΕΛΑΒΙΑΣ—ΔΩΡΑ ΣΙΛΙΒΙΣΤΡΑ
ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : Γ. ΒΟΥΛΓΑΡΙΔΗ - Δ. ΧΑΤΖΙΣΤΥΛΗ Ο.Ε. (ΚΟΡΥΖΗ 23), ΤΗΛ.: 3466.310
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΕΣ : Α. ΜΑΝΤΕΛΟΣ (ΤΡΙΚΑΛΩΝ 24), ΤΗΛ.: 7660.424
ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ : ΟΣΤΡΑΚΟ (ΣΚΟΥΦΑ 52), ΤΗΛ.: 3621.600 - 3609.575

*Στον
Κώστα Λαζαρίδη*

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΗΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ A23701
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ 16-10-1985
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜΟΣ 624.2 ΜΑΝ

Κωδ. εγγ: 7066

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

● Περιεχόμενα	7
● Πρόλογος	8
● Μέρος Α. - ΤΟ ΧΤΙΣΙΜΟ	11
● Αιτίες και αφορμές ● Οι Μαστόροι ● Ονοματολογία ● Διαδικασία - πρώτη ύλη - Μορφές ● Κόστος Κατασκευής ● Χτίρια συνοδευτικά	
● Μέρος Β. - ΤΑ ΓΕΦΥΡΙΑ	23
● Της Άρτας ● Της Πλάκας ● Της Κόνιτσας ● Του Παπαστάθη ● Του Κοράκου ● Καλογερίκο ή του Πλακίδα ● Του Νούτσου ή Κόκκορου ● Του Μίσιου ● Του Μύλου ● Του Πιτσώνη ● Παλιογέφυρο ● Του Χάτσιου ● Του Κοντοδήμου ή Λαζαρίδη ● Του Καμπέραγα ● Της Τσίπιανης ● Της Βωβούσης ● Του Λυκόστομου ● Της Κλειδονιάβιστας ή του Βοϊδομάτη ● Μεσογέφυρα ● Των Αγίων ● Της Ζέρμας ή Κάντσικου ● Του Μανώλη ● Της Τατάρνας ή Μαρδάχας ● Του Τριζώλου ● Του Μεζήλο ● Της Πόρτας ή του Αγίου Βησσαρίωνα ● Του Σπανού ● Του Σούμπαση ● Της Πέτρας ● Του Μπερατιού ● Του Κουρτ-Πασσιά	
● Μέρος Γ. - Ο ΑΝΤΙΧΤΥΠΟΣ	47
● Το Διαβολογέφυρο ● Του «γιοφυριού της Άρτας» ● Δοξασίες και ποτάμιοι Θεοί ● Άλλοι θρύλοι ● Ο Μανώλης και η Βασιλοπούλα ● Χίλιες γίδες σιούτες ● Της Τρίχας το γεφύρι ● Μια «συνήθεια» στο Ζαγόρι ● Το γεφύρι στο δημοτικό τραγούδι ● Σημερινός «αντίχτυπος».	
● Μέρος Δ. - ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΓΕΦΥΡΙΩΝ	59
● Μέρος Ε. - ΟΠΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ (Φωτογραφικό)	71
● Επίλογος	126
● ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ	127
● Υστερόγραφο Υπενθύμησης - Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΤΟΥ ΓΕΦΥΡΙΟΥ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ. ● Η μυστική γλώσσα των μαστόρων - ΚΟΥΔΑΡΙΤΚΑ ή ΜΑΣΤΟΡΚΑ ● Αντιπαράθεση για σύγκριση - ΑΛΛΑΓΕΦΥΡΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ	
● SUMMARY IN ENGLISH	139
● ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	137

Τή φύση ή την καλοποιάνεις, ή άστοχα τή βιάζεις. Στην τελευταία όμως περίπτωση, ο καρπός του βιασμού, αργά ή γρήγορα δά επιστρέψει νά σε εκδικηθεί. Έργα που σώθηκαν, συνέπειες που ήρθαν, τονίζουν την απόσταση ανάμεσα σε τούτες τις δύο επιλογές, χαρακτηρίζοντας τελικά δυό εντελώς διαφορετικούς κόσμους.

Τά παλιά πέτρινα γεφύρια, διασκορπισμένα σε κάθε γωνιά τής βαλκανικής αλλά και σ' ολόκληρο τό μικρασιατικό χώρο, αποτελούν πειστικά σημάδια αναφοράς στην περασμένη εποχή. Τότε που την έλλειψη μέσων αναπλήρωνε η εμπειρία και ο ενδουσιασμός. Η περιοχή όμως, που η ιδιόμορφη αυτή λαϊκή κατασκευή, βρήκε τό σωστό μέτρο, με αποτέλεσμα νά μετουσιωθεί σε αληθινό έργο τέχνης, είναι αναμφισβήτητα η Ήπειρος. Ίσως επειδή εκεί δέν προϋπήρξαν ξένα πρότυπα - πειρασμός για μίμηση - αλλά ούτε και τεχνικά μέσα ικανά νά επιβάλλουν οποιαδήποτε εγκεφαλική έμπνευση. Οτι δημιουργήθηκε, ήταν αποτέλεσμα διάλογου και αξιοπρεπούς συμβιβασμού με τό περιβάλλον. Αρκεί νά σταθείς πέντε λεπτά μπροστά στο γεφύρι τής **Πλάκας** στον Άραχδο, νά ζυγιάσεις την «ανάταση» ενός άλλου κατεβαίνοντας στην κοιτή του Αώου κοντά στην Κόνιτσα, νά περπατήσεις την καλντεριμωτή «ταλάντευση» του δρυλικού γεφυριού τής **Άρτας**, για νά συνειδητοποιήσεις τό φόβο, τόν ελιγμό, την προσπάθεια και τό κέφι του ανθρώπου μπροστά στη φύση. Όπλα που του επέτρεψαν νά την προεκτείνει και, γιατί όχι, νά τή συμπληρώσει.

Όπως σε όλες τις λαϊκές κατασκευές, έτσι και για τά γεφύρια, αποκλειστική αιτία δημιουργίας τους υπήρξε η ανάγκη, που ειδικά στην Ήπειρο χρειάστηκε νά καλυφτεί άμεσα (δά δούμε τό γιατί). Τό ανέλαβαν επιδέξιοι ντόπιοι μαστόροι που η φήμη τους ξεπερνούσε τά όρια τής τότε μεγάλης Οθωμανικής αυτοκρατορίας, κατορθώνοντας τελικά νά «στήσουν» γεφύρια, μικρά αριστουργήματα, που εξακολουθούν και σήμερα νά «ζευγουν», έστω κουρασμένα πιά, σιωπηλούς ποταμούς και δορυβάδεις χείμαρρους.

Η εποχή μας, φορέας επαναστατικών αλλαγών στην τεχνολογία αλλά και στον τρόπο σκέψης, ήταν φυσικό νά έχει αντίχτυπο και στη συγκεκριμένη λαϊκή κατασκευή. Μπορούμε νά πούμε, πώς τέτοια γεφύρια έπαψαν νά χτίζονται, από τις αρχές κιόλας του αιώνα. Ταυτόχρονα, πιό πραχτικές χαράξεις δρόμων, έδεσαν, όσα απόμειναν στο περιδώριο, στερώντας τους και την πιό στοιχειώδη λειτουργικότητα. Από τό σημείο αυτό και μετά, η αντίστροφη μέτρηση είχε ξεκινήσει. Πολλά παρασύρθηκαν από τά ποτάμια - αιώνιο τους αντίπαλο και υπονομευτή - άλλα ανατινάχτηκαν στον τελευταίο πόλεμο - δύματα κάποιου επιχειρησιακού σχεδίου - ενώ αρκετά, βούλιαξαν ή εξακολουθούν κάθε τόσο νά βουλιάζουν, στίς τεράστιες τεχνητές λίμνες των υδροηλεκτρικών έργων. Από την άλλη πλευρά, κανένα ουσιαστικό μέτρο δέν πάρθηκε από την επίσημη πολιτεία, για τή διάσωση, έστω μερικών, από τή βέβαιη καταστροφή. Ανακηρύξεις βέβαια ως «διατηρητέων ιστορικών μνημείων χρηζόντων ιδιαίτερας προστασίας» έγιναν πολλές, όλες όμως εξάντλησαν την πρόθεση στο στόμφο τής υπουργικής απόφασης και στην αδυναμία μεταφοράς της στην περιφέρεια. Πέρα λοιπόν από τις όποιες απατηλές ελπίδες που μπορεί νά γεννάει κάποια συναισθηματική φόρτιση, η «διάγνωση» παραμένει μία και ψυχρή. Άλλη μία έξαρση τής λαϊκής ψυχής, περνάει αδόρυβα - όπως άλλωστε αδόρυβα λειτούργησε - στο χώρο τής δύμησης.

Εδώ ακριβώς στοχεύει και αυτή η προσπάθεια. Νά κάνει τούτη τή δύμηση ισχυρότερη, με όσο τό δυνατό λιγότερες διαλείψεις. Γιατί μόνο έτσι δά ξεπηδάει αβίαστα μία αισθητική, υπεράνω πάσης υποψίας.

Πριν αναφερδών στη διάρθρωση τής ύλης του βιβλίου, δά ήθελα νά κάνω μία διευκρίνηση, απαραίτητη για τόν καθορισμό του χώρου που δά ανιχνεύσουμε. Δέν περιοριζόμαστε στο έδαφος τής σημερινής Ηπείρου, αλλά τή θεωρούμε με τά ευρύτερά της όρια, νά περιλαμβάνει δηλαδή τή νότια Αλβανία, όπως και τις κοντινές περιοχές των γύρω νομών - Γρεβενών, Τρικάλων, Καρδίτσας και Ευρυτανίας. Και αυτό, γιατί την εποχή τής δημιουργίας των εξεταζόμενων γεφυριών, τά σύνορα - εντελώς νοητά - τά συνέδετε η προοδευτική αλλαγή κάποιας ιδιοσυγκρασίας και όχι η στυγνή «γραμμή» μίας διοικητικής απόφασης.

Τό πρώτο από τά πέντε Μέρη του βιβλίου, **ΤΟ ΧΤΙΣΙΜΟ**, περιλαμβάνει όλες τις διαδικασίες ανέγερσης ενός γεφυριού (από τή στιγμή που παιρνόταν η απόφαση μέχρι και την παράδοση), τους λόγους που έκαναν

αναγκαία την κατασκευή του, μικρά και μεγάλα μυστικά της πρώτης ύλης που χρησιμοποιούταν, τις μορφές του, πώς «βαφτιζόταν» με την πάροδο του χρόνου, το ύψος που έφτανε η σχετική δαπάνη, άλλα χτίρια που το συνόδευαν. Εδώ φυσικά γίνεται λόγος και για τους μαστόρους, που η ιδιομορφία μιάς τέτοιας δύσκολης κατασκευής τους οδηγούσε τις περισσότερες φορές στην πλήρη εξειδίκευση.

Στό δεύτερο Μέρος, **ΤΑ ΓΕΦΥΡΙΑ**, επιχειρείται μιά λεπτομερής παρουσίαση σε τριάντα ένα από αυτά, διαλεγμένα σαν τα πιο σημαντικά του χώρου. Η περιγραφή τους - χτισμάτων αλλά και σχέσης με το τοπίο μέσα στο οποίο εντάσσονται - συνοδεύεται από μιά σειρά απλών σχεδίων που βοηθούν τον αναγνώστη σε μιά πρώτη επαφή μαζί τους. Παραπομπές στο πέμπτο Μέρος, καθαρά φωτογραφικό, ολοκληρώνουν πειστικά τη γνωριμία.

Τό τρίτο Μέρος, **Ο ΑΝΤΙΧΤΥΠΟΣ**, αποτελεί προσπάθεια διερεύνησης της επίδρασης που είχε η κατασκευή ενός τέτοιου γεφυριού στον ψυχικό κυρίως κόσμο του απλού ανθρώπου, αλλά και στην ευαισθησία του σύγχρονου. Βοηθούν οι δρύλοι, οι δοξασίες, οι συνήθειες και τό δημοτικό τραγούδι που ο ίδιος δημιούργησε. Στό τέταρτο Μέρος, **ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΓΕΦΥΡΙΩΝ**, γίνεται όπως ομολογεί και ο τίτλος του, μιά λεπτομερής απαρίθμηση όλων των γεφυριών που υπήρξαν ή υπάρχουν στον ηπειρωτικό χώρο, πάντα με την ευρεία του έννοια. Βασική πηγή που χρησιμοποιήθηκε για τούτη την αναφορά, στάθηκαν τα «Αγαθοεργήματα» του Λαμπριόδη (1880). Στίς πληροφορίες τους, ήρθαν να προστεθούν μερικές ακόμη, από έμμεσες νύξεις άλλων μελετητών, αλλά και την προσωπική παρατήρηση. Σίγουρο όμως είναι, πώς τούτος ο πίνακας δά παραμένει πάντα ημιτελής.

Τό πέμπτο και τελευταίο Μέρος, **ΟΠΤΙΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ**, καθαρά φωτογραφικό, έρχεται με έγχρωμες διαφάνειες, παλιές φωτογραφίες, λαϊκούς πίνακες, γκραβούρες και σχέδια, να αποδείξει «τού λόγου τό ασφαλές» αλλά και να λειτουργήσει, όταν χρειαστεί, σαν τονωτικό της μνήμης. Ήδη, για ένα από τα εξεταζόμενα γεφύρια (**Λυκόστομου**) έχει χαθεί κάθε ίχνος της μορφής του, ακόμα και στη δύμηση. Με την ευκαιρία, δά ήθελα να τονίσω εδώ, πώς σήμερα η προσέγγιση των περισσότερων από τά περιγραφόμενα και εικονιζόμενα γεφύρια, παίρνει διαστάσεις μικρής περιπέτειας, καθώς στέκουν εκτοπισμένα σε αχρησιμοποίητα πιά μονοπάτια.

Τό βιβλίο κλείνει με ένα βοηθητικό **ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ** που συνδέτουν τρία επί μέρους δέματα. Τό πρώτο, «Υστερόγραφο Θύμησης», αναφέρεται στην τελευταία περιπέτεια τού, αν όχι καλύτερου, τουλάχιστον πιο φημισμένου γεφυριού της **Άρτας**, τό δεύτερο, «Η Μυστική γλώσσα των Μαστόρων» παρέχει δείγμα λέξεων και εκφράσεων από τά «Κουδαρίτκα» ή «Μαστόρκα», με τά οποία συνηθίζονταν και «αμύνονταν» οι τεχνίτες, ενώ τό τρίτο, «Αντιπαράθεση για Σύγκριση» παρουσιάζει, με λίγα λόγια και μερικές εικόνες, γεφύρια εκτός τού Ηπειρωτικού Χώρου - υπόλοιπη Ελλάδα και Βαλκανική - βοηθώντας έτσι να συνειδητοποιηθεί ακόμα περισσότερο η ιδιαιτερότητα τού γεφυριού της Ηπείρου.

Ας τονιστεί ακόμη, πώς η συμπεριλαμβανόμενη στο τέλος βιβλιογραφία, αποτελεί καρπό επίπονης αναζήτησης, μιά και δέν υπήρξε προηγούμενη σχετική με τό εξεταζόμενο αντικείμενο. Επιλέχτηκε μάλιστα εκείνη, που πληροφορεί άμεσα για τά γεφύρια, ενώ πηγές με γενικές αναφορές στο δέμα μας παραλείφθηκαν σαν γνωστές από την ευρύτερη μελέτη της λαϊκής μας αρχιτεκτονικής.

Θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω ιδιαίτερα για την ουσιαστική βοήθειά τους, τούς: Κώστα Φρόντζο πρόεδρο της Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών, Κώστα Βάγια πρόεδρο τού Μουσικοφιλολογικού συλλόγου «Σκουφάς» Άρτας, Γιάννη Τσούτσινο ιστορικό από την Άρτα, Κώστα Λαζαρίδη συγγραφέα - λαογράφο και ερευνητή της περιοχής Ζαγοριού, Σούλα Τόσκα - Κάμπα λαογράφο, Δημήτρη Τσιούμα επίσης λαογράφο από τό Μουζάκι Καρδίτσας, Σωτήρη Τουφίδη συγγραφέα από την Κόνιτσα, Απόστολο Ριστάνη δάσκαλο στο Μολυβδοσκεπάστο Κόνιτσας, Σπύρο Μελετζή και Βασιλή Γκανιάτσα φωτογράφους, και βέβαια τις «Τεχνικές Εκδόσεις» που ανέλαβαν τή δημοσίευση τού υλικού.

Σπύρος Ι. Μαντάς

Αθήνα, Γενάρης τού '84

Μέρος Α΄

ΤΟ ΧΤΙΣΙΜΟ

*... μαρμάρωνε κι ανέβαινε σάν νά 'ταν 'πο μολύβι,
- εγίνηκεν τελείωσε κι ακόμη είναι διάμα...*

Αιτίες και αφορμές

Η Ήπειρος αποτελεί ίσως το ορεινότερο τμήμα του ελληνικού εδάφους. Από τα 9.203 τετραγωνικά χιλιόμετρα της έκτασής της, τα 8.313 καλύπτονται από ψηλά βουνά. Εδώ άλλωστε βρίσκεται η σπουδαιότερη και ψηλότερη οροσειρά, η Πίνδος, που αποτελεί το φυσικό όριο της περιοχής με τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Ο Γράμμος λοιπόν, με υψόμετρο 2.520 μ., ο Σμόλικας (2.637), η Τύμφη (2.497), η Τσούκα (1672), το Περιστέρι (2.295), τα Τζουμέρκα (2.469), όλα μέλη της οροσειράς της Πίνδου, συμπληρώνονται από τον Τόμαρο (1.816) νοτιοδυτικά από τα Γιάννενα, τα υψώματα του Σούλικαίτης Παραμυδιάς (1.658), το Μιτσικέλι (1.810) και άλλα μικρότερα.

Όλα τούτα τα βουνά, σχηματίζουν μεταξύ τους πόλγες, μικρές δηλαδή κοιλάδες που διασχίζει ένα πληθός ποταμών και μικρότερων χειμάρρων. Τα νερά πάντα τρέχουν άφθονα, γιατί η περιοχή είναι από τις βροχερότερες της χώρας, ενώ το χιόνι αποτελεί συνηθισμένη εικόνα σχεδόν όλο το χρόνο¹. Σάν πιό σημαντικά ποτάμια μπορούμε να αναφέρουμε τον Αώο, που αφού πηγάζει από την Πίνδο χύνεται στην Αδριατική διασχίζοντας την Αλβανία, τους δυό μεγάλους του παραπόταμους το Σαραντάπορο και το Βίκο (Βοϊδομάτης), τον Καλαμά (Θύαμις) που εκβάλλει πάνω από την Ηγουμενίτσα, τον Αχέροντα, το Λούρο, το Δρίνο στους πρώτους του σχηματισμούς, και τον Αραχδο που μετά από διαδρομή 115 χιλιομέτρων χύνεται χαμηλά στον Αμβρακικό κόλπο. Ο μυθικός Αχελώος, ξεκινώντας λίγο πιό κάτω από το Μέτσοβο, οριοθετεί την Ήπειρο από τη Θεσσαλία, για να καταλήξει πάμπλουτος, και αφού διασχίσει τη Στερεά, στο Ιόνιο, δυτικά του Μεσολογγίου. Μικρότερα ποτάμια και παχιά ρυάκια που ενισχύουν τις παραπάνω υδάτινες αρτηρίες, βρίσκουμε κυρίως στο Ζαγόρι, όπως το Μετσοβίτικο, το Ζαγορίσιο, τον Μπαγιώτικο, το Βάρδα, το Φραγκαδιώτικο και άλλα².

Επιταχτική λοιπόν, από πολύ παλιά, η ανάγκη να υπερπηδηθούν τούτα τα υδάτινα εμπόδια που δυσκόλευαν την ελεύθερη διακίνηση των κατοίκων. Οι Ηπειρώτες άλλωστε, είχαν πάντα παράδοση στις ομαδικές μετακινήσεις. Από τις μικρές διαδρομές που επέβαλε μιά σημαντική κτηνοτροφία, μέχρι τα μεγάλα ταξίδια σ' ολόκληρη την Ελλάδα που επιχειρούσαν οργανωμένοι σε επαγγελματικές συντεχνίες. Από εδώ ξεκινούσαν φορτωμένα, και πολλά από τα περιφήμα

καραβάνια των Κυρατζήδων που είχαν για προορισμό τη Βιέννη, το Βουκουρέστι, ακόμη και τα βάθη της ανατολής.

Εκκ. 1.

Οι Μαστόροι

Οι άνθρωποι που δά αναλάμβαναν ένα τέτοιο έργο, να δαμάσουν δηλαδή τη φύση υπερπηδώντας την ορμή της, δέν ήταν ανάγκη να αναζητηθούν μακριά. Η ίδια η περιοχή αποτελούσε φυτώριο σπουδαιών μαστόρων με δοκιμασμένες τις ικανότητές τους. Οργανωμένοι σε μικρές ομάδες, τα λεγόμενα μπουλούκια ή εσνάφια³, όργωναν κυριολεκτικά ολόκληρη τη βαλκανική, χτίζοντας αρχοντικά, όμορφες βρύσες, δεξαμενές, διαμορφώνοντας εκκλησίες, σηκώνοντας σεράγια, τζαμιά, πανύψηλα εξαγωνικά καμπαναριά. Η εκτίμηση που έκρυβε γι' αυτούς ο κατακτητής ήταν πάντα μεγάλη και ανάλογα βέβαια τα προνόμια που τους παραχωρούσε⁴.

Επικεφαλής της ομάδας βρισκόταν ο Πρωτομάστορας, ο Κάλφας, που κατεύθυνε όλο το μπουλούκι. Τό τελευταίο, αποτελούσαν κάθε λογής ειδικότητες. Νταμαρτζήδες, χτίστες, λασπιτζήδες, μαρμαρογλύπτες, ξυλογλύπτες, ζωγράφοι, πολλά μικρά παιδιά - τα λεγόμενα τσιράκια - και φυσικά αρκετά ζώα. Οι Κουδαραιίοι, όπως αποκαλούσαν τους χτίστες, ονομασία όμως που προεκτεινόταν και στις άλλες ειδικότητες⁵,

Εκκ. 2, 3.

1. Το ετήσιο ύψος βροχής στα πεδινά τμήματα κυμαίνεται μεταξύ 1000 και 1200 χλστ. περίπου, για να μεγαλώσει και να υπερβεί τα 2000 χλστ. όσο προχωράμε στα ορεινά. Έτσι μπορούμε να υποστηρίξουμε, πώς στην Ήπειρο, τουλάχιστον 4,5-5 μήνες το χρόνο βρέχει.

2. Εξετάζοντας τη μορφολογία του εδάφους σάν την κυριώτερη αιτία χτισίματος των γεφυριών, περιοριστήκαμε στα σημερινά γεωγραφικά όρια της Ηπείρου. Το πλαίσιο όμως της μελέτης μας επεκτείνεται στη νότια Αλβανία, αλλά και στις γειτονικές περιοχές των νομών Γρεβενών, Τρικάλων, Καρδίτσας και Ευρυτανίας. Και εκεί, μπορούμε να πούμε, πώς επικρατούν οι ίδιες, μερικές φορές και χειρότερες (Άγραφα), εδαφικές συνθήκες.

3. Μπουλούκια ή μ' πλούκια: από το τουρκικό *bölük* (συντροφιά). Εσνάφια: από το αραβοπερσικό και τουρκικό *isnaf*, ή εσνάφ, ή ενσάφ (σινάφι).

4. Πολύ ευεργετικό θεωρήθηκε για το δεσμό των συντεχνιών, το φερμάνι του Σουλτάνου Μουσταφά του Γ', το 1773. Σ' αυτό καθορίστηκαν τα όρια της δικαιοδοσίας των και τονώθηκαν ιδιαίτερα τα διοικητικά τους συμβούλια. Το σχετικό φερμάνι δημοσιεύεται στο βιβλίο του Νικολάου Ι. Πανταζοπούλου, «Ελλήνων Συνσωματώσεις κατά την Τουρκοκρατίαν», Αθήνα 1958, σελ. 36, υποσημ. 57.

Από την άλλη μεριά όμως, δέν είναι και λίγες οι περιπτώσεις, που οι μαστόροι πέφτουν θύματα τούτης της ίδιας της τέχνης τους. «συχνά... απέδεται και τό κεφάλι τους εισφορά στα πόδια του δημίου για να μείνη κρυφή κάποια παιδαλώδης κατασκευή» γράφει ο Αλέξ. Χ. Μαμμόπουλος στο «Λαϊκή Αρχιτεκτονική - Ηπειρώτες Μαστόροι και γεφύρια», Αθήνα 1973, σελ. 20.

5. Βλέπε, Νικ. Μουτσόπουλου: Κουδαραιίοι Μακεδόνες και Ηπειρώτες Μαστορές, στον τόμο «Πρώτοι Έλληνες Τεχνικοί Επιστήμονες Περίοδου Απελευθερώσεως», Αθήνα 1976, σελ. 353, και Ανάτυπον.